

TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA MEDRESELER

İsmail GÜVEN

ÖZET

Türk tarihinin ikinci büyük devletini kuranlar Selçuklu'lar olarak bilinmektedir. Selçuklular'ın gerek Türk ve gerekse dünya kültür tarihine çok önemli katkıları vardır. Selçuklular'ın devamı niteliğinde olan Türkiye Selçuklular'ı ya da diğer adıyla Anadolu Selçuklular'ı da almış oldukları birikimi en iyi şekilde değerlendirenler, günümüze kadar gelen sosyal kültürel etkinliklere girişmişlerdir. Bu çalışmada Türkiye Selçuklular'ının kültür ve eğitim hayatına kazandırdıkları ve daha sonraki kuşakları da etkileyen Medreseler ele alınmıştır. Bu açıdan medreselerin, ortaya çıkışı, işleyişi, mimarisi, finansal kaynakları vb. özellikleri verilmiştir. Selçuklular'da medreselerin genişleyip toplumun tüm kesimine yayılması için vakıf geleneğinin oluşturulması, maddi ve idari açıdan özerk kurumlar olarak işletilmeye çalışılması ve devlet adamlarının medreselerin gelişmesi için çaba göstermesi en göze çarpan özelliklerdir.

Abstract

Seljuks are known the founder of 2nd grand Turkish State in Turkish history. Seljuks had important impact both on Turkish and world culture history. Turkey Seljuks known followers of grand Seljuks used the cultural background remained from their antecedents very well and realized very important cultural and educational activities reached to present. The madrasahs in Seljuks are studied in this article. From this point of view the emergency and architecture, financial resources them are studied. Vaqf was one of the important institutions that made possible madrasahs to reach society. Some important characteristics of madrasahs are the positive attitudes of emperor on them and given financial and educational and administrial autonomy

A-Giriş

Örgün eğitim kurumları olarak medreseler gerek Türk Eğitim Tarihi gerekse dünya eğitim tarihinde önemli yere sahiptir. Bu kurumların yüzyıllar boyu devam etmesinde Selçukluların rolü oldukça büyük olmuştur. Medreselerin birer örgün eğitim kurumu olarak örgütlenmesi Selçuklular sayesinde olmuştur denilebilir.

Selçuklular'ın 1071 tarihinde Malazgirt Zaferini kazanmasıyla Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır. Bu olay Anadolu'nun bugüne kadar devam eden durumu ve bugünden sonraki geleceğini de o zamandan çizmiştir (Keintz, 1978)

Selçuklular dönemini kapsayan Türk toplumsal hayatı; daha önceki göçebe, savaşan hayvancılık yapan, avcı, basit ve bağlayıcı özelliği zayıf dinlere inanan, bozkır kültüründen sıyrılıp yepyeni bir kültüre, tarıma dayalı yeni bir dine girme dönemidir. Türkler; sosyal durum, ekonomik, idari-askeri yönden olduğu kadar, dil, edebiyat, sanat ve eğitim yönünden de yeni bölge ve kültür koşullarının gereklerine uymuşlar, böylece toplum olarak eskisinden oldukça farklı bir görünüme kavuşmuşlardı (Kafesoğlu, 1977, s. 297). Selçuklu döneminde oluşturulan bir çok kurum (vakıf geleneği, ahilik vb) günümüze kadar gelmiştir. Selçuklular dine oldukça önem gösterdikleri için, dinsel bilimler başta olmak üzere pozitif bilimlerde de çalışmalar yapmışlardır. Farklı ülkelerden bilim adamlarını ve bunların bilimsel eserlerini bir araya getirip eğitim kurumlarını güçlendirmişlerdir (Turan, 1968, s. 298). Genel olarak bakıldığında, medreselerin gelişmesi, İslami değerlere sahip veli insan tipinin iyice yaygınlaşması ve hayata bakış açısının İslami özellikler taşıması, Selçuklularda eğitimin en temel özelliği olarak karşımıza çıkmıştır. (Togan, 1981, s. 214-215).

B-MEDRESELERİN DOĞUŞU VE YAYILIŞI

Medreselerin kaynağı ya da doğuşu hakkında çeşitli düşünceler öne sürülmüştür. Medresenin çekirdeği niteliğinde olan ilk öğretim kurumu Tahran'da Hatimi adında açılan okuldur. İkinci okul Bağdad' da El İsmail'i tarafından açılmıştır. Bu kurumlarda daha çok fıkıh öğretimi yapılmaktaydı. Fıkıhın yanı sıra, Kelam, Hadis, Tefsir, Kur'an ve öteki İslami bilimlerin okutulduğu bağımsız medreseler Nişapur'da açılmıştır (Meydan Larousse, s.515), Sayılı (1948) "Higher Education in Medeval Islam başlıklı eserinde Nizamül Mülk'ün İslam dünyasında medreseyi kuran ilk kişi olduğu hakkında diğer yazarlarla fikir birliği içindedir. Bu konuda El-Suyutü ve El-

Markizi gibi yazarlar ise farklı düşünmektedirler. Bu yazarlar medreselerin Nizam-ül Mülk'ün zamanından önce var olduğunu öne sürmektedirler. Horasan'daki okulları örnek vererek bu görüşlerini kanıtlamaya çalışırlar (Sayılı, 1948, s. 55).

Makdisi ise İslam dünyasında medreselerin mescitlerden geliştiğini öne sürmektedir. Ona göre bu kurumlara yüklenen anlamlar değişerek, karmaşık bir kurum olan medrese haline dönüştüler. Makdisi bu kurumların tarihçesini M.S. ikinci yüzyıla kadar götürmektedir. Bu kurumlar öğretim kadrosuna öncelikle çok iyi ödemeler yapıyorlardı. Daha sonra bu kurumların maddi açıdan gelişmesiyle öğrenciler de maddi ve diğer açılardan rahat bir şekilde eğitim aldılar. Böylece İslam dünyasının en önemli eğitim kurumları ortaya çıkmıştı (Makdisi, 1981, s. 32).

Fakat bir çok kişi Nizam-ül Mülk'ün çabalarının medreselerin kurumsallaşmasında önemli çabalar gösterdiklerini ileri sürmektedir. Nizam-ül Mülk devletin maddi gücünü kullanarak, kendi adıyla anılan Nizamiye medresesini kurma yetkisini aldı. İsfahan, Belh, Merv, Nişapur, Basra, Musal ve Bağdad şehirlerinde Nizamiye medreselerinin kurulması için önemli çabalar gösterdi. Yapımına 1064 yılında Bağdad Nizamiye Medresesi, dershanesi, kütüphanesi, mescidi ve vakıfları ile beraber 1066 yılında öğretime başlamıştı (Debiri, 1987, s. 488).

Nizam-ül Mülk tarafından oluşturulan sistemin kaynağı hakkında değişik görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan bazıları şöyledir:

- a) Medrese sistemi daha önceki dönemlerde var olan cami okullarının devamıdır
- b) Fatımi öğretim kurumlarının özellikle Kahire Ezher Camii'nin medrese sisteminin gelişmesinde oldukça etkili olmuştur.
- c) Medrese sisteminin medrese adı verilen küçük çaptaki okulların devamının bir sonucu kurulmuş kurumlardır.
- d) Horasan'daki ilk medreselerin çoğunlukla cami ve özel okullar olduğu **Karramial** Papaz okullarının etkisine karşı koymak için geliştirilmiştir.
- e) Ribve'de yakın doğudaki Hıristiyan okullarının medrese modelinin oluşturulmasına yardımcı olmuş olabilir (Sayılı, 1948, s.56, Makdisi 1981, s. 32).

Barthold ise; Horasan'daki ilk medreselerin oluşumunda Budizm etkisinin var olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, Budizm, İslam etkisine karşı koyamayarak kayboldu ise de bazı izleri kalmıştı. Bunlardan biri, Müslüman yüksek din okulları –medreseler- ki, bunlar çok yakın bir ihtimalle Buda Wiharaları taklit edilerek kurulmuştur (Barthold, 1975, s. 77). Fakat Barthold'un bu görüşleri eleştirilmektedir. Çünkü Türkler hiçbir zaman tamamen Budizm inancında olmamışlardır. Küçük çaptaki bir Türk topluluğu Budizmi kabul etmiş olabilir. Fakat tamamıyla Budist etkisi taşıyan bir eğitim kurumunun Müslüman Türkler tarafından kabul edildiğine ilişkin kesin kanıtlar yoktur. Ayrıca Barthold'un öne sürdüğü gibi medreseler sadece yüksek din okulları da değildir.

J. Ribera'nın yaptığı araştırmalar medrese sisteminin gelişme tarihini biraz daha ileri götürmeye olanak vermiştir. Araştırmaların sonuçları Horasan'daki 11. yüzyılda ilk Ortodoks medreselerinin Karramidlerin propagandalarına karşı koymak ve onların gelişimlerini kontrol etmek için oluşturulduğunu ve bu Ortodoks medreselerinin Karramid manastır okullarından esinlenerek ya da bazı ölçülerde kopya edilerek oluşturulduğunu ortaya koymaktadır (Sayılı, 1948, s. 57).

Ders fiilinden türetilmiş ve “ders verilen bina” veya “yüksek okul” anlamına gelen “medrese” cami okullarından sonra ortaya çıkmıştır. Fakat medresenin varlığı cami okullarından yapılan öğretim etkinliklerine son vermemiştir. Cami-medrese çoğu bir külliye içerisinde birlikte inşa edilmiş ve her ikisinde de öğretim etkinlikleri birbirine paralel olarak devam etmiştir (Kuran, 1969, s. 1).

Medrese teriminin kullanılmasıyla ilgili bazı şüpheler vardır. Bu terminoloji konusundaki yetersizlik nedeniyle medrese sisteminin kaynağının incelenmesiyle birlikte ele alınmıştır. Öyle görünüyor ki, medreselerin Selçuklu Devleti'nin dışında yayılması bir çok durumda bu bölgede o zaman mevcut olan okullarla Nizamiye tipi okullar arasındaki uzlaşma sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ihtimallere göre Nizamiye Medreselerinin yeni görünümü mümkün olduğunca mevcut okullardan alınarak oluşturulmuştur. Böylece cami ya da manastır okulları ya da basit “halka” görünüşlü bazı değişiklikler altında ortaya çıkmış ve bunun sonucunda medrese adı verilen kurumlar oluşmuştur. Ayrıca 12. yy'ın hemen başında ortaya çıkan baskıyla medrese sisteminin Suriye'ye yayıldığına ilişkin bazı kanıtlar mevcuttur. Bunlar Nizamiye Medreselerinden önce var olan cami okulları ve Nizamiye Medreseleri arasındaki farklılıklarla ilgili ayrıntılı bilgi

vermemizi ve daha açık hale getirmemizi olanaklı kılmaktadır (Sayılı, 1948, s. 59).

Müslümanlar Nizamiye medreselerini birçok açıdan yeni olarak düşünmekteydiler. Bununla beraber Bağdad Nizamiye medresesinin mimari yapısının en yazından elimizde olan bir taslağı bu medresenin cami olmadığını göstermektedir. Camilerde öğretmenler birbirinden bağımsız olarak bilgi ve becerilerine göre ders verirken, medreselerde farklı konularda okutulan derslerle ilgili bir öğretim programı olduğu görülür.

Nizam-ül Mülk, Bağdad ve Nişapur medreselerinin yanı sıra Belh, Heart, Musul ve diğer şehirlerde de medrese kurduymuştur. Sayılı;(1948) Bundari'nin Nizam-ül Mülk'ü öğretimin koruyucusu ve genç kuşağın eğitimden özel bir önem veren kişi olduğu konusundaki fikrine katılmaktadır. Bundari, Nizam-ül Mülk'ün okullara ve öğretim dışında kendisi için kütüphane ve benzeri tesisleri olan bir medrese yaptığını da belirtmektedir (s. 61).

Medreseler sadece devlet adamları aracılığı ile değil başka kişilerin özellikle varlıklı kişilerin vakfiye vb. yardımlarıyla da toplumun tüm kesimlerine yayılmıştır. Musul ve Şam Atabegleri olan Nureddin ve ve Selahaddin de medreselerin ve bu sistemin Suriye ve Mısır'a da yayılmasını gerçekleştirmişlerdir. Fatimi Halifesi El-Hakim'inde 11. yüzyılın başlarında bir Ortodoks medresesi yaptırmış olduğu söylenmektedir. Fakat, bu kuruluşundan üç yıl sonra kapatılmıştır. Fatimi Halifesi El Zafir'in de 1151-1152 yılında Alexandra'da (İskenderiye) bir Şafii medresesi yaptırmış olduğu bildirilmektedir. Bu sonraki iki okul kendi çağlarındaki örneklerinden bu yönüyle ayrılmaktadır.

Daha sonraki yıllarda medreseler batıya doğru yayıldı Musul, Erbil, Sincar, Nusaybin ve Urfa'da medreseler inşa edildi. Atabeyler, Suriye'de sünnilüğün iki baş düşmanı olan haçlılar ve Şii Fatimileri buldular. Halife ve Büyük Selçuklu sultanının batıda mücadeleye girmeleri Suriye atabeylerinin durumunu kuvvetlendirdi. Zengi ve Nureddin ile başlayan gelişme Selahaddin tarafından daha da genişletildi. Fatimilerin yenilmesiyle Mısır'a giren Selahaddin burada Şiilerle mücadele etmek üzere medrese kurumunu Mısır'a getirildi (Kuran, 1969, s. 6).

Bu noktada konumuz olan Türkiye Selçukluları'nda medreseler konusuna geçeceğiz. Fakat bu kurumların Anadolu'ya gelmesinden önce

temellerini atmış olan Büyük Selçuklu Devletindeki gelişmelere kısaca bakmak yerinde olacaktır.¹

C- BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNDE MEDRESELER

İslam dünyasında medrese kurumunun oluşum ve gelişmesinde en büyük pay kuşkusuz Büyük Selçuklu Devletine aittir. Medreselerin geniş anlamda devlet eliyle kurulması ve öğretimin mecalli olması ve medresenin en küçük ayrıntılarına kadar belirlenmesi de Büyük Selçuklular'ın eseridir. Selçuklular, kurdukları medreseleri hem bilimsel gelişmeyi sağlamak, hem bilim adamlarına maaş bağlayarak onları devletin yanında tutmak, özellikle Fatimilerin Şiilik propagandaları ve diğer Rafizi telakkilere karşı sünnilüğün savunulması amacıyla kurulmuşlardır(Baltacı, 1976, s. 8).

Daha önceleri dağınık ve belirsiz bir şekilde tamamen özel nitelikteki bilim, ilk defa Alp Arslan zamanında düzene ve programa bağlanmış ve devlet himayesi altına almıştır (Selçuklu Devletini bu büyük kültür etkinliğine yönlendiren nedenlerin başında ana politika gereği Şiilik ve diğer Rafizi anlayışlarla mücadele zorunluluğu geliyordu (Kafesoğlu, 1972, s.174, 176).

Selçuklu sultanları, beyleri ve hatunları bilim adamlarına, şair ve sanatkarlara gösterdikleri saygı, onlara kurdukları kurumlar ve yaptıkları ihsanlar hayrete değerdir.

Köymen, “ Tuğrul Bey ve Zamanı” başlıklı çalışmasında Büyük Selçuklu Devleti zamanındaki bir çok kurumu ve devletin siyasi portresini ana hatlarıyla çizmiştir. Söz konusu devletin ilk resmi hükümdarı olan Tuğrul Bey'in hayatı incelendiğinde onun kültür hizmeti olarak daha çok medrese inşa ettirdiği görülür. Nitekim kendisi medrese yapımı için bizzat emir vermiştir ve bu medrese o zamanın ünlü gezginini Nasır-ı Hüsrev'in Türk düşmanı olduğu halde sadece bu medreseyi söz konusu etmesi, bu kurumun önemini göstermektedir. Zaten başta medrese olmak üzere mescid, hangah gibi imar faaliyetlerinin bütün Selçuklu hükümdarlarının değişmez politikalarının ürünü olduğu bilinmektedir (Köymen, 1976, s. 119).

Medreselerde dini bilimlerle birlikte, matematik, tıp ve felsefe gibi pozitif bilimlerin okutulması, medresenin bulunduğu yöre ve yörenin

¹ Bu konuda ayrıntı için Bak..A. Köymen Alparslan Zamanı Kültür Müesseseleri, Ankara,1983, ve İ.Güven “Büyük Selçuklu Devletinde Eğitim ve Öğretime Genel Bir Bakış” A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1993, Cilt, 25, Sayı 2, Ankara.

kültürel durumuna, bilim adamlarının uzmanlık durumu ve mevcudiyetine bağlıydı. Büyük merkezlerde ve Nizamiyelerde genellikle pozitif bilimler de yer alıyordu. Bağdad'da 1243 yılında açılan Mustansiriye Medresesinde dini bilimlerden başka tıp, riyaziye ve hey'et öğretimi de yapılıyordu. Bu medreseyi Abbasi Halifesi Mustanır Billah (1226-1242) yaptırmıştır. Bu medrese bugünkü anlamda tam bir üniversite düzen ve havası içinde kurulmuştur (Aslanapa, 1991, s. 32-33). Zengin vakıflara, büyük ve eşsiz kütüphaneye sahip olan medresede bütün mezheplere mensup öğrenci ve müderrislere de yer veriliyordu. Bu sırada Basra'da bir de tıp medresesi kurulmuştu.

Selçuklu devrinde tıp öğretimi medreselerden çok büyük hastanelerde (Darüşşifa) yapılıyordu. Bununla beraber özel nitelikte tıp öğretimi yapmak da mümkündü. Tıp öğretimi hastanelerde yapılırken, Heyet (astronomi) öğretimi ise rasathanelerde yapılıyordu. Melikşah büyük paralar harcayarak önce İsfahan'da sonra da Bağdad'da birer rasathane kurdu. Dönemin büyük matematik ve astronomi bilginleri olan Ömer Hayyam, Ebul-Muzaffer İsfizari, Meymun en Necib-el Vasiti ve başkalarını rasat işlerini araştırmakla görevlendirmişti. Bu rasathaneden sonra Melikşah'ın Celaledin lakabına oranla, yeni bir "Celali Takvimi" oluşturuldu. Bu takvime göre 21 Mart 471 (1079)'den itibaren bir tarih başlangıcı kabul edilmiştir.

Bütün medreselerde uygulanan yöntem hemen hemen aynıdır. Dersler batı üniversitelerindeki profesörlere karşılık gelen müderrisler tarafından yürütülmüştür. Bir de naip (yardımcı prof.) ve muid (doçent) vardı. Muid müderrisin okuttuğunu tekrar ederdi (Nasr, 1991, s. 71). Öğrenci hem eğitim alır, hem de idari işleri yapardı. Büyük medreselerde birden fazla müderris görevlendirilmiştir. Bu durumda bunlardan birine müderris ünvanı verilirdi ve bu işi yönetici olurdu (Sayılı, 1948, s. 50). Bu konuya ilerde ayrıntılı değinilecektir.

Bütün Türk hükümdarları gibi, tarih sevgisi taşıyan Selçuklu sultanları bilimin gelişmesini teşvik etmişlerdir. Selçukluların kökeninden söz eden Melikname, İbni Hassul'un tarihi, Risale-i Melikşahiye adlı önemli eserler, Sultan Sencer adına Ali Kaani tarafından yazılan Mefahir-ül Etrak gibi eserler Selçuklu çağının ürünleridir. Fakat Moğol istilası sırasında bunların çoğu kaybolmuştur.

Barthold; "İslam Medeniyeti Tarihi" adlı eserinde Selçuklu tarihi ve kültürü konularına oldukça az değinmiştir. Birçok yabancı yazarın yaptığı gibi Barthold'da da Türkler hakkında bazı peşin hükümlere gittikleri

bilinmektedir. Yukarıda adı geçen eserinde Selçuklu sultanlarının İran'da yüz yıl hüküm sürdükleri halde okuma yazma öğrenemediklerini öne sürmektedir ki bu da yanlış bir yorumdur. Buna eleştirel bir görüş getiren F.Köprülü, Selçuklu hükümdarı Sencer tarafından Abbasi Halifesinin vezirine yazılan bir mektubun fıkrasına dayanak Barthold, Sencer'in okuma-yazma bilmediğini ileri sürmüştür, fakat daha küçük yaşta devlet idaresinin ağır yüklerini yüklenmeye mecbur olan bu hükümdarın okuma-yazma bilmemesinden Barthold'un çok genel bir sonuca gitmesi yanlıştır. Bir kez Sencer hayat tecrübeleri sayesinde asla kültürsüz bir hükümdar sayılmayacak kadar bilgiye sahipti. XVII. yy'da bile Selçuklu ailesine mensup şehzadeler arasında edebiyata ve güzel sanatların çeşitli dallarına ilgi göstermiş aydın yöneticiler vardır (Barthold ve Köprülü, 1984, s. 179).

D-TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA MEDRESELER

Büyük Selçuklular devrinde 7-8 büyük şehirde örneği kurulan Nizamiyeler bilim ve düşünce hayatında İslami düşünce ve yaşam tarzının canlılık kazanmasında önemli rol oynamış, bu kurumlardan mezun olan gençler, kaliteli ve bilgide yetkili kişilikler olarak yüksek makamlar işgal etmişlerdir.

1-Anadolu Selçuklularında Medreselerin Mimari Özellikleri

Anadolu'da ilk medreseler Danişmendli ve Artuklu ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Tokat ve Niksar'da Danişmendlilerden Yağı-Basam'ın avlusu örtülü, kubbeli medreseleri, Mardin'de Hatuniye ve Diyarbakır'da Artukluların açık avlulu, eyvanlı Zinciriye(1198) ve Mesudiye (1198-1223) medreseleriyle başlayan gelişme, Kayseri'de 1205 tarihli Çifte Medrese Selçuklulara geçmiştir. Sivas'ta Keykavus Şifahanesi (1218) eyvanlı bir medrese olup, tuğla çini ve taş süslemelerle ilk Selçuklu eserlerindedir. Süslemeleri Büyük Selçuklulara dayanır. Konya Sırçalı Medrese'de (1258) çini ve taş süslemeler en olgun şeklini bulmuştur. 1271 yılında Sivas'ta birbiriyle rekabet eden eyvanlı gruptan ikisi çifte minareli, üç büyük abidevi medrese yapılmış olması dikkate değerdir. Bunlardan sonra Erzurum Çifte Minareli medresesi ise, mimarisi, planı ve süslemeleriyle ahenkli bir birlik halinde en büyük ve gösterişli Selçuklu Medresesi olmuştur (Aslanapa, 1992, s. 340-341).

Bu kurumların sayısındaki artış, İslami gelenek ve bilimin yeni alınan yerlere yayılması konusunda bize önemli ipuçları vermektedir. İslam felsefesinin yayılma dönemi bu yıllarda mimariye de yansımış, eserler daha

çok İslamın yayılması ve daha çok kişinin eğitim almasını sağlamak için geniş ve büyük yapılmışlardır. Bu daha sonraki dönemde Osmanlı'ların medreseleri yükseltmesi ve düzeylerini artırmalarıyla da ilgilidir. Bu dönemde medreselerin bilgi düzeyi bakımından yükseldiklerini, 15. yüzyıla kadar en yüksek düzeye çıktıklarını bilmekteyiz. İşte tüm bu olguların temeli Anadolu Selçukluları'nda başlayan eğitimsel uygulamalara dayanmaktadır.

Anadolu Türk Tarihinin her devrinde her ilde bir veya birden fazla medresenin bulunuşu, ortaçağ Anadolu şehirlerinin ulaştığı yüksek kültür gelişmesini gösterir. Büyük Selçuklular devrinde ortaya atılan ve geliştirilen medrese mimarisi, bir bakıma gerçek yerini Anadolu'da bulmuş ve yaygın duruma gelmiştir. Bunların bazılarında dinle ilgili bazılarında da deneysel bilimler okutulmaktaydı. Tıp medreseleri ve hastanesi olan Şifahaneler de oldukça yaygındı. Bazıları da gözlemevi olarak kullanılmaktaydı. (Sözen, 1970).

Fransa'da Selçuklu tarihi ile meşgul olan en tanınmış tarihçi Claude Cahen'dir. İslamiyetin Doğuşu ve Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler isimli eserleri en çok bilinenler arasındadır. Konumuz açısından özellikle ikincisi çok önemlidir. Bu tarihinin bazı görüşleri gerçek olmaktan uzaktır. Örneğin Cahen, Selçuklu dönemi kültürel alanda İran diliyle karakterize edildiğine inanır. Oysa Türkçe'nin bu dönemdeki önemini kanıtlayan tarihi kayıtlar mevcuttur. Cahen, Selçuklular döneminde mimarlığın oldukça gelişmiş olduğunu kabul etmekle birlikte, bu gelişmenin kendini daha çok dini eğitimin yapıldığı yapıların yaygınlaşması şeklinde gösterdiğini ifade eder. Aynı görüşe göre Barthold'da da rastlamak mümkündür. Camiler, medreseler türbeler gibi kurumlar zamanın bütün kasabalarına kadar ulaşmıştır. Anadolu medreselerinin yapımında genellikle taş kullanılmıştır. Yapıların sütunlu, ahşap ve düz çatılı olmaları medresenin tipik özellikleri arasındadır. Konya ise bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi ve kültürel merkezi olmuştur (Cahen, 1968, s. 263, 335).

Sivas özellikle medrese yapımında Konya ile yarışma halinde olmuştur. Bu şehirde bulunan Gökmedrese ile Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese'nin ikisi de 1271 yılında yapılmıştır. Büyük Selçuklular ile Anadolu Selçuklularında medreselerin işleyiş ve buna benzer özellikler bakımından hemen hemen aynı olduğu için medrese ve eğitim konusu da genel olarak aynıdır. Zira aralarındaki farklar yok denecek kadar azdır. Cahen, Anadolu'da ilk medresenin 1193 yılında inşa edildiğini kabul etmektedir. Bundan sonra Araplar ve İran'da medreseler yaygınlaşmıştır. 13.

yy. yazarlarından İbni Şaddad, yaşadığı şehirde 40'dan fazla medrese olduğundan söz etmektedir. El yazmaları incelendiğinde 1195'de aynı tür medresenin Sivas'da Miranşah İbni Kavurt tarafından kurulduğu görülür. (Cahen, 1968, s. 250).

Tanınmış Sanat Tarihçisi, Oktay Aslanapa "Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıç ve Gelişmesi" adlı eserinde medreseleri planları birlikte incelemektedir. XII. Yüzyıldan XV. yüzyılın sonlarına kadar sayısız medreseden, 67 kadarı iyi bir durumda 15'i kısmen ayakta kalabilmiştir. Kubbeli ve eyvanlı olarak gelişen Anadolu medreseleri, gerek plan, gerek mimari süslemeleri bakımından uzun yıllar hızını kaybetmeyen devamlı bir gelişme göstermiştir. Aslanapa, bu eserinde diğer tarihçilerin de kabul ettiği gibi, medreselerin dini öğretim ve İslam hukuku yanında tıp ve astronomi öğretimi yapılan öğretim öğretimi yapılan öğretim kurumlarını da içine aldığı, böylece bunların tamamen dini özellikte kurulmuş olmadığını da vurgulamaktadır. Bu açıdan Anadolu Türk mimarisinin bir ürünü olan kubbeli medreseler Osmanlı cami mimarisine bir hazırlık olup, hankahlar, tekkeler ve zaviyelerde hep bu plandan geliştirilmiştir (Aslanapa, 1991, s. 70-71).

2-Türkiye Selçukluları'nda Medreselerin Gelişmesi

Medreselerin gelişip toplumsal hayata girmesinin nedenleri çok çeşitlidir. Türkiye Selçuklularında medrese denildiğinde başlıca üç konu bu kurumların incelenmesini daha da kolaylaştırabilir .

- a)Selçuklu devlet adamlarının bilimi teşvik etmesi
- b)Selçuklularda örgün ve yaygın öğretim kurumu olarak medreselerin kurulması,
- c)Medreselerin mali kaynakları

a) Devlet Adamlarının Bilimi Teşviki

Selçuklu devlet adamları başta Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşah, Nizamül Mülk daha önce de belirttiğimiz gibi, bilgin ve sanatkarlara saygı göstermişler ve medreselerin her tarafa yaygınlaşmasına çabalamışlardır (Akyüz, 1997).

Anadolu Selçuklu hükümdarı Aleaddin Keykubad, bilim, kültür, sanatı ve mensuplarını koruyan kendisi de oldukça yüksek kültüre sahip olan bir kişiydi. Türkçe'den başka Arapça, Farsça ve Rumca'yı da biliyordu.

Onun meclislerinde siyaset dışında bilimsel ve kültürel konular da tartışılırdı. Bilim adamlarını koruma konusunda oldukça ileri gitmiş, Moğol istilasından kaçan Türkistanlı, İranlı ve başka bilim adamı, edip, şair ve sanatkarlara Selçuklu devletini bir sığınak yapmayla ülkenin kültürünü daha ileriye götürmeye çalışmıştır. Moğol istila ve tahriplerinden kaçan Necmeddin Razi Kayseri'ye gelip ve Sultan Alaeddin'in hizmetine girmiştir. Bu dindar padişahlar zamanında yapılan medreseler, hastaneler, ribatlar ve başka hayır kurumları hiçbir devirde oluşturulamamış, alimlere zahidlere ve halka koruma ve şefkat, girişilen gazalar ve zaferler hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır(Turan, 1971, s.391-392).

Bir ülkede, bir eğitim kurumunun ya da bir eğitim faaliyetinin başarıya ulaşması, hatta başlayabilmesi için en gerekli koşul, ülkede yönetimi elinde bulunduran kişilerin bunu benimsemesidir. Eğer yöneticiler bunu benimsemiş ve kabul etmişlerse, kurumlar daha kolay yerleşir,daha çabuk ilerler. Selçuklularda da devlet adamları, yöneticiler bunun gerekliliğini anlayıp destek verdikleri için eğitim kısa sürede gelişmiş günümüzde geçerliliğini koruyan bazı bilimlerin bile o dönemde temeli atılmıştır.

Türkiye Selçuklularında da devlet adamları eğitim kurumu açarak ya da açtırarak, bunları vakfederek eğitim-öğretim hayatına destek olmuşlar, bilim adamlarını koruyarak medreselerde ders vermelerini sağlamışlar, gerektiğinde bilim adamlarının ayağına kadar giderek eğitimin en iyi şekilde gerçekleşmesi için yoğun çaba harcamışlardır. Bu ise devletin ekonomik, kültürel ve siyasi hayat düzeyinin oldukça iyi bir duruma gelmesine yol açmış, Selçuklu devletinin kısa zamanda ileri bir medeniyet kurmasını sağlamıştır (Köymen, 1983, s. 365).

b-Örgün Eğitim Kurumları Olarak Medreseler

Selçuklu dönemi gerek örgün eğitim kurumları, gereksel yaygın eğitim kurumlarının açılması açısından Türk tarihinde en verimli dönem olmuştur. Bu dönemde açılan kurumların çokluğu nedeniyle tam sayısı bile belirlenememiştir. Özellikle medreseler bu dönemin tipik eğitim veren kurumları olarak hizmet vermişlerdir. Ülkenin dört bir yanına dağılmışlar ve ünlü bilim adamları buralarda ders vermişlerdir. Ünlü Rus Tarihçisi V. Gordlevski "Anadolu Selçuklu Devleti"(1940) başlıklı kitabında söz konusu devleti çok yönlü incelemeye çalışmıştır. O da Anadolu'yu birçok tarihinin yaptığı gibi "Küçük Asya" olarak nitelemektedir.

Gordlevski şöyle demektedir; “ Selçuklular tüm Anadolu’da cömert elleriyle üstün sanat yapıtları gerçekleştirdiler. Yollar, han ve kervansaray gibi kamuya ait kurumlar yaptılar. Özel pratik gereksinimler için yapılan bu hanlar ve kervansaraylar kentleri güzelleştiren camiler, medreseler, darülacezeler gibi sanat yapıtları özellikleri taşıyordu. Toplumsal yapıtların kurulduğu yerler yalnızca başkent ya da küçük Asya ortalarındaki kentler değildi. Selçuklu egemenliğinin hayat meyal olduğu batıdaki uzak bölgelerde de Selçuklular dönemini yansıtan yapılar kalmıştır” (Gordlevski, 1988, s. 237).

Medreselerin devlet eliyle oluşturulması, öğretimin vakıf yoluyla gerçekleştirilmesi ve yayılması Selçukluların eseridir. Alp Arslan devrinde kurulan medreselerin önemi büyüktür. Çünkü gerek bina, gerek kuruluş bakımından günümüz modern üniversite kampüs düşüncesinin uygulamaya geçirilmiş bir özellik taşıyan kurumları Bağdad Nizamiyesidir. Öğrenciler medrese öğretiminin yanı sıra yeme, içme, yatma, sosyal etkinlikler, kütüphane gibi kurumların hizmetlerinden ortak faydalanıyorlardı. Bu daha sonra Osmanlılara Külliye olarak geçmiştir. Görüldüğü gibi kampüs düşüncesi ilk kez Selçuklularda ortaya çıkmıştır. Devrin ortaçağ olduğu göz önüne alınırsa bu düşüncenin o zamana göre ne kadar önemli ve ileri bir düşünce olduğu kolayca anlaşılabilir (Aslanapa, 1963, s. 34).

Bunun yanı sıra Nizamiye Medreselerinin ilk olarak devlet eliyle kurulmuş bir medrese olması ayrı bir tartışma konusudur. Çünkü bur kurum ilk defa devlet himayesi görmüş bir kurum olmakla birlikte, devlet himayesi gören ilk kurum olmadığı kabul edilmektedir. Daha önce Karahanlılar’da da devlet eliyle kurulmuş medreselerden söz edilmektedir (Baltacı,1976, s.5). Bu gibi tartışmalar olsa da, bu kurumların değerinden hiçbir şey kaybetmedikleri kesindir. Nizamiye medreselerinin başka bir özelliği de kendinden sonra gelen eğitim-öğretim kurumlarını etkilemiş olmalarıdır. Nizamiye medreseleriyle eğitim ve öğretim halk arasına yayılmış fakat dini bilimler ve pozitif bilimler birbirinden ayıramamıştır (Öztuna, 1967, s. 256). Bu ise bize medreselerin pozitif bilimleri ele almadaki isteksizliğinin çok eskilere gittiğini göstermektedir.

Anadolu medreseleri incelendiğinde bunların diğerlerinin aksine, (Irak, İran, Maverâünnehir medreseleri) bu kurumlarda belli düzeyde uzmanlaşmanın olduğu görülebilir. Medreseler okutulan derslere göre; Darülhadis, Darültıp olarak sınıflandırılırdı. Örneğin Selçuklu Dönemi Konya medreselerinden Sahib-Ata Fahreddin Ali Darülhadis (İlahiyat

Fakültesi) Emir Bedreddin Müslîh Medresesi, bir fıkıh medresesidir (hukuk fakültesi) Bu dönemde diğer Anadolu Şehirlerinde (Kayseri, Amasya gibi) gördüğümüz Darüşşifa ve Darültıp gibi yüksek okulların bir başkent olması nedeniyle Konya'da bulunması gerekliliği düşüncesi oldukça mantıklıdır (Çay, 1984, s. 105).

Anadolu Selçuklu medreseleri içinde önemli olanlardan birisi de Erzurum'da yapılan Hatuniye Medresesidir. Bu medresenin tam olarak uzmanlık alanı belirlenememiştir. Kayseri de Selçuklu Türk eserlerini en çok içinde barındıran bir şehirdir. Kayseri yöresi çeşitli vakıflardan çoğunu halen daha korumaktadır. Kayseri, tarihi tıp kurumlarıyla da ünlüdür. Darüşşifa Medresesi, Darüşşifa, Şifaiyye Hastanesi gibi eserler 8 asırlık eğitim kurumları olarak günümüze kadar gelmişlerdir. Bu kurum Selçuklu eserlerinden olup, pozitif bilimlerin ilerlemesinde önemli görevler görmüştür.

İslam medeniyeti içinde yarattığı mimarlık, resim (minyatür) süsleme sanatı gibi plastik sanatlar, şiirin çeşitli dalları ve musiki alanında Türk kültürü kendine özgü yetkin ve olgun eserler vermiştir. Büyük Selçuklulardan Anadolu Selçuklularına, bunlardan Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devletine uzanan yüzyıllar içinde Türk geleneklerine bağlı olarak, fakat yeni unsurlarla zenginleşerek yeni bireşimlere ulaştığını söylemek mümkündür (Ülken, 1966, s. 41-42).

Selçuklu dönemi medreseleri yalnızca başkent değil diğer şehirlerde de pozitif bilimlerin gelişmesi için çalışmışlardır. Bunlardan Kütahya'da bulunan Vacidiyye Medresesi eski zamanlarda astronomi eğitimiyle ilgili etkinliklere sahne olmuştur. Bazı söylencelere göre dönemin önde gelen astronomlarından Abdülcavid burada rasat yapmıştır. Bu kişi aynı zamanda Vacidiyye medresesinde de müderrislik de yapmıştır (Sayılı, 1948a, s. 658). Kütahya'da astronomiye karşı ilgi olduğuna ilişkin başka bir kanıt da Kütahya müzesinde 1212 tarihli taştan yapılma bir güneş saatinin bulunmasıdır. Bu saatin Kütahya'nın Ali Paşa Camiinden alındığı bilinmektedir.

c- Cami'den Medreseye

Eğitim ve öğretim yalnız bir sınıfın malı olarak kalmaması ve bilgi edinmenin herkes için mümkün olması gerektiği düşüncesi Ortaçağ bilim dünyasında ilk kez Selçuklu Devleti tarafından oluşturulmuştur. Bu ise medreselerin sayı ve nitelik olarak artmasıyla desteklenmektedir (Sayılı, 1948, s. 69).

İslam dünyasında resmi medreselerin kuruluş nedeni bilindiği gibi herkese açık caminin dışında ayrı olarak bir eğitim kurumunun oluşturulması gerekliliğidir. Bir diğeri öğretim birliğinden giderek devlette manevi birliği sağlama hedefi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Nizamiye medreselerini ve onun gibi olanları devlet medresesi olarak görmek mümkündür. Benzer gelenek Osmanlılar'da da vardır. Bilindiği gibi İstanbul'un Fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu Fatih Medreseleri de devlet eliyle kurulmuştu (Atay, 1983, s. 29-30).

Türkiye Selçukluları döneminde toplum genişleyip, gereksinimler artınca ilk dönemlerde her türlü sosyal hizmetlere açık ve yeter olan cami yetmez olmuş ve diğer sosyal kurumlar zamanı gelince ayrılıp gitmişlerdir. Her zaman camiye işgal etme ve öğretimin artan gerekleri ayrı bir sorun olunca caminin dışında bazen ona bitişik ve bazen de ayrı bir medrese "okuma yeri" oluşturma zorunluluğu ortaya çıktı. Öğrencilerin zamanlarından tasarrufta bulunmak için hem ibadet edebilecek hem de günlük çalışma yapabilecekleri daha ayrıntılı kurumların kurulması gerekliydi ki bu da ayrı bir biçimde oluşturulmuş olan medreseydi.

Medreselerin yagın olarak kurulmasının temel nedenleri şunlardır;

1. Ameli ihtiyaçlar.
2. Devlet çıkarlarını korumak ve Sünni Olmayan ideolojilere karşı önlem almak.
3. Genişleyen imparatorluğun yönetimi için memur yetiştirmek.
4. Din adamı yetiştirme ihtiyacını karşılamak.
5. Yeni alınan ülkelerin manevi olarak da fethedilmesini sağlamak için gerekli olan elemanları yetiştirmek.
6. Bilginleri bir görev ve maaşla medreselere bağlayıp denetim altında tutmak ve böylece devlete karşı tehlikeli olma ihtimalini ortadan kaldırmak.
7. Devlet adamlarının bilim severliğinin yüksek olması (Akyüz, 1997, s. 4).

Medreselerin birkaçı hariç, çoğunluğu vakıf yoluyla açılmış ve varlıklarını uzun yıllar vakıf gelirleriyle sürdürmüşlerdir. Böylelikle fakir ve zeki öğrencilerin okuması da kolaylaşıyor ve yetenekli olanlar değerlendiriliyor, eğitimde fırsat eşitliği sağlanmış oluyordu (Merçil, 1980, s. 300).

d- Medreselerin Programları

Bir ülkedeki eğitim sisteminin birden fazla etken çerçevesinde oluştuğu bir gerçektir. Devletin isteği, toplumun istediği, aile ya da kişilerin istediği gibi çok yönlü isteklerle eğitim programları şekillenebilmektedir. Burada asıl olan devletin amaçları ve yetiştirmek istediği insan tipidir.

Türkiye Selçukluları medreselerinin ders çizelgelerine bakıldığında İslamı tam benimsemiş ve özümsemiş veli ve gazi tipi insan yetiştirenin ön plana alındığını söyleyebiliriz.

Medreselerde okutulan dersler şöyledir;

Hadis: Peygamberin söylediği sözleri araştıran, inceleyen ve değerlendiren alandır. Bu alanın eğitiminin özel olarak yapıldığı medreseler de vardı. Bu alan daha sonraki dönemlerde de medreselerde yer almıştır. Günümüz İlahiyat Fakültelerinde de mevcuttur.

Fıkıh: İslam hukukudur. Fıkıh; islamiyetin ilk dönemlerinde peygamber ve sahabelerinden naklen gelen, şeriat hükümlerini doğru olarak bilmek anlamına gelirdi. Daha sonraları dini hükümler yanında medeni ve cezai hükümleri, muhakame usulleri, devlet idaresi ve teşkilatı ile savaş hukukunu da içine alan bir alan oldu (Çay, 1984, s.109). Fıkıh medreseleri ise günümüz hukuk fakültelerine denk düşmektedirler.

Kelam: Fizik, metafizik, matematik, kimya gibi pozitif bilim dallarının etkisi ise nakli delillere akli delillerle cevap vermeyi amaçlayan İslam felsefesidir. İncelediği konular, Marifet, araz, ecsamin teşekkülü, heyet, vücud, vücub imkan, kıdem, imtina, mead (öldükten sonra dirilmek) gibi alanlardır. Arapça öğretim dili olmuştur.

Bunlardan başka medreselerde kişisel ilgiye bağlı olarak, Hey'et (astronomi) Riyaziye (matematik) Belagat, Tıp, Aruz, Edebiyat...gibi derslerde okutulurdu (Çay, 1984, s. 109).

Medreseler genel olarak incelendiğinde Büyük Selçuklu ile Anadolu Selçuklularının medreseleri arasında bazı küçük farklılıklar olduğu da görülecektir. Örneğin Nizamiye medreselerinde Fars Edebiyatı, Nahiv,Hitabet, Sarf, Müsellesat ve Nücum gibi dersler mevcut olmasına rağmen bunlar Türkiye Selçuklu medreselerinde yoktu.

Daha önce Selçuklu devrinde tıp eğitiminin devrin büyük hastanelerinde, astronomi eğitiminin ise rasathanelerde yapıldığını

vurgulamıştık. İşte burada yola çıkarak şunu rahatça söyleyebiliriz; Selçuklular eğitime bilimsel açıdan eğilmişler ve her bilimi kendine özgü mekanlar içinde gerçekleştirmişlerdir. Özellikle günümüz eğitimiyle karşılaştırıldığında halen birçok üniversitede kuram ve uygulama arasındaki güçlüklerin aşılamadığını oysa Selçuklularda bunun yerinde gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz.

Fakat, bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, felsefe ile ilgili bilimler çok geçmeden gözden düşmüş, kötü gözle görülmüş, programlardan çıkarılmış ve yerini Kelam'a bırakmıştır. Aynı durumun Osmanlı bilim hayatında görülmesi ve Cumhuriyet döneminde de bazı yıllarda felsefenin orta öğretim kurumlarından kaldırılması oldukça ilginçtir (Yoksa tarih tekrerrüden mi ibaret!)

Medresedeki öğretim yöntemi daha çok ezbere dayanıyordu. Dersler önceden belirli ve hazırlanmış bir programa göre işleniyordu. Her müderris kendi uzmanlık dalına veya dallarına göre bir ders programı ve yöntemi uyguluyordu. Bunun yanı sıra devlet de bazı konuların okutulmasını isteyebiliyordu. İlk başlarda öğretim, derslerin ezberlenmesiyle geçiyordu. Fakat daha sonraları dersler yazılı olarak da verilmeye başladı. Kur'an dışında öğrenilenlerin hepsini öğrenciler not alırlardı. Çünkü özellikle Hadis gibi derslerde metnin doğru olarak belirlenmesi oldukça önemliydi. Bundan başka temel bir çok eserinde çoğaltmaları sağlanır ve öğrenciler eserleri yüksek sesle okurlardı ve hoca da açıklamalarda bulunup, metin üzerinde düzeltme yapardı. Daha sonraları felsefi bilimlerin programdan çıkarılmasına rastlıyoruz. Neden olarak, felsefenin karmaşık olduğu, dinden çıkardığı, cahil kimselerin buna kapılmaları ve bilim adamlarının o zamanlar aralarındaki çekişmelerin olması gösterilmektedir (Çelebi, 1976, s. 209, 212).

e- Medreselerin İşleyişi

Selçuklular dönemine baktığımızda medreselerin yüksek öğretim kurumları olarak binaları, öğretim kadroları, öğrencileri ve gelir kaynakları ile bir bütün oluşturduğunu görürüz. Diğer taraftan aynı medreselerin bağımsız, yüksek öğretim kurumları olarak camilerin işlevlerinin bir kısmını da üzerlerine aldıkları bilinmektedir.

Medrese inşasının kutsal sayılması, müderrislerin bilimsel, idari özerkliği, kişisel olarak korunması, medresenin mali bağımsızlığı yanında medrese binasının her türlü güvenliğinin bizzat devlet eliyle sağlanması

Selçuklularda medresesinin işleyişini anlama bakımından oldukça önemlidir. Aslında burada üzerinde durulması gereken nokta, medresenin her türlü düşüncenin savunucusu durumunda olmasıdır. O halde medresenin her türlü düşüncenin merkezi olmasının yanı sıra, aynı zamanda bilim merkezi olduğu da söylenebilir.

Selçuklu devlet yönetiminin hoş görüşünden ileri gelen özerklik ile, medreseler zamanın en iyi yönetilen ve en verimli olan kuruluşlarından biri olmuştur. Gerek müderrislerin gerek öğrencilerin ve gerekse diğer çalışanların, ücret vb. olanakların devlet ve vakıflar aracılığı ile sağlanması, bilim adamlarının tamamının yalnızca bilimle uğraşmaları, halk ile iç içe yaşamaları, padişah ve vezirlere yaranma korkusundan uzak kalmaları, düzenli tartışmalar yapmaları, okunacak kitapları özgürce seçme olanağının olması, programı oluşturmada özgür olma, medreselerin işleyişinde önemli olan unsurların, medreselerin işleyişini yerine getirmede ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Medreselerdeki öğretimin öğretmen merkezli olması eğitimciler ile öğrenciler arasındaki yakınlaşmanın daha kolay olmasını da sağlıyordu(Dağ ve Öymen, 1977, s. 250).

Selçuklu medreselerinde öğretimin kaç yıl olduğuna ilişkin kesin bilgi bulunmamaktadır. Ama dersler ve süreleri dikkate alındığında yaklaşık 3-4 yıl kadar sürdüğü söylenebilir. Sınıflara ayırma kavramı da değişiktir. Çay; medreselerin eğitim süresinin 3 yıl olduğuna işaret etmektedir. Bu noktayı şöyle açıklamaktadır; “ bunu bazı vakfiyelerden çıkarabiliyoruz. Şöyle ki, Konya Altun-Aba medresesinde maaş verilen öğrenci üç grupta düşünülmüş; ileri seviyedeki öğrenciler 15'er dinar, orta seviyedekilere 10'ar dinar, ilk seviyede olanlara ise 5'er dinar harçlık verilmesi şart koşulmuştur. Kırşehir Cacabey Medresi vakfiyesinde fukuhanın medreseyi 3 yılda bitireceği kaydedilmiştir (Çay, 1984, s. 107).

Medreselerde öğrenci sayısı 35-40 kişi arasında değişirdi Softalar başlangıç (mübtedit), orta seviye (mülazım), ileri seviye (fakih) olmak üzere üç derecede di. Öğrencilerin medreseye kabul hakkında açık bilgiler olmamasına rağmen, Tebriz Mecidiye Medresesinde kaydedilen bir öğrenciye verilen tefvizname devletin medreseler üzerindeki kontrolünü açıkça ortaya koymaktadır (Uzunçarşılı, 1965, s. 19, Çay, 1984, s. 107).

Öğrenci medrese derslerine başladığı tarihten itibaren hangi dersten hangi eseri veya eserleri okumuşsa, okuduğu eserlerin adlarının belirtilmesiyle ders okuduğu hocasından “icazetname” adlı belge alırdı. Öğrenciler icazetnameleri ile daha yüksek müderrislerin derslerine girmeye

hak kazanırlardı. Başarısız öğrenciler belli bir süre sonra medreseden çıkarılırdı. Haftanın Salı ve Cuma günleri hariç dersler görülür ve vakfiyenin belirttiği kadar da öğrenciler maaş alırlardı (Çay, 1984, s. 108).

Medrese öğrencilerine “softa” asistanlara “danişmend” denirdi. Medresenin orta derecesinin ilk basamağından, son basamağına kadar ve yüksek derecenin üzerinde öğrenim yapan ihtisas medreselerine kadar müderris olabilmek için ulema-ı rüsum, resmi bilginler denen yüksek medrese diplomalı, derce derece yükselen kişiler olması gerekirdi. Bu formalite medrese kurumunun gerilemesine de yol açmıştır. Çünkü en büyük ve deha sahibi yazarların bir çoğu bu ulema-ı rüsum arasında değil, dışından çıkmıştır. Klasik dönem Osmanlı yazarlarının bilimsel ve düşünsel alanda en önde gelenlerinden Katip Çelebi yüksek medrese çıkışlı olmadığı için müderris olmamıştır. Giderek müderrisler birbirlerinin kopyası kitaplar yazmış, eski metinlerin açıklayıcısı olmaya başlamışlardır (Ötüken, Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 2253-2254).

Müderrisler genellikle yeterliliğin kanıtlanmış bilim adamlarından atanırdı. Bunlar genellikle ölünceye kadar görevde kalırlardı. Maaşları dolgundu ve bilgili, kişilik sahibi, dindar insanlardı. Bunun yanı sıra toplumda itibarları oldukça yüksekti. Müderrislerin çoğunluğu daha önce de camilerde veya özel medreselere hocalık yapmış kişilerdi. Bunun yanı sıra başka mesleklerden de müderris seçildiği görülmüştür (Köymen, 1983, s. 401). Muidliğin kaç yıl sürdüğü bilinmemekle beraber, iki yıl olduğu tahmin edilmektedir. Ama bütün bunların üstünde muidliğin bittiğinin göstergesi liyakat ve yeterlilikti (Çelebi, 1976, s. 259).

Medreselerin görev kadrolarında şu görevliler vardı;

Mütevelli: Vakfın idarecisi, müdürü durumundaydı. Genellikle medrese, han, kervansaray gibi hayır kurumlarını yaptıran kişiler kendilerini mütevelli tayin ederlerdi. Öldükten sonra tevliyet, varsa evlatlarına, yoksa yakın akrabalarına kalırdı. Ayrıca, kütüphane görevlisi, katip, tahsildar, mimar, imam, müezzin, bevvap (kapıcı) ferraş (temizlikçi) gibi görevliler de yer almaktaydı (Çay, 1984, s. 107).

Medreselerdeki idari ve bilimsel özerklik öğrencilere olduğu kadar öğretim kadrosuna da büyük olanaklar getirmiştir. Çünkü öğrenciler bu medreseye zorunlu olarak bağlı kalmadıkları için daha iyi yetişmek amacıyla başka illere gidip aralarda iyi hocalardan ders alabilirlerdi. Medreselerde özerklik çok önem taşımaktaydı. Geniş bir serbesti içinde bütün konular rahatça ele alınmaktaydı. Ayrıca müderrisler de okutacakları konular

hakkında tamamen serbesttiler. Kendilerine herhangi bir program veya konu verilmezdi. Hatta düşünce özgürlüğünü sağlamak için askeri muhafızlar bile kullanılırdı. Medreseler bu özerklikleri sayesinde ileri derecede bilgiye sahip bilim adamı yetiştirmekle kalmamış, aynı zamanda büyük şairler de yetiştirmişlerdir. Selçuklu medreseleri bu yönleriyle de günümüz yüksek öğretim kurumlarına önemli örnek olmuşlardır (Köymen, 1983, s. 408).

Medreselerin gelir kaynakları ise çok çeşitliydi. Bunların başlıcaları vakıflar idi. Vakıflar Selçuklular döneminde kurulan ve medreselerin işlemlerini sağlayan ve ayakta tutan çok önemli yardım kuruluşlarıydılar. Vakıf geleneği ilk olarak Selçuklular döneminde ortaya çıkmıştır. Böylece sürekli bir gelir kaynağına sahip olan medreseler mali özerkliğe vakıflar sayesinde kavuşmuşlardır. Bu açıdan vakfiyeler oldukça önemlidir. Eğitim kurumlarının kurulup gelişmesine ve kendilerini ayakta tutabilmelerine yardımcı olmuşlardır. Bu kurumlar sadece Türk değil, Avrupa kültürünü de etkilemiştir.

SONUÇ

Türk tarihinin ikinci büyük aşamasını oluşturan (birincisi Orta Asya Türkleri) Selçuklular dönemi Türk tarihi Eski Türk Kültürü ile İslam kültürünün bir çizgide yaşadığı bir dönem olmuştur. Orta Asya'dan gelen ana unsurlar ihmal edilmemiş, bu da Türk-İslam sentezinin oluşmasında ve Türklüğün özelliklerine yeni bir zenginlik katmıştır.

Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'yu yurt edinen Selçuklu Türkleri burada günümüze kadar gelen sosyal, kültürel etkinliklere girmişlerdir. Bu dönemde Konya, Aksaray, Ankara, Kayseri, Sivas Amasya,Erzurum gibi şehirlerde bilimsel ve dinsel kurumlar büyük gelişme göstermişlerdir. Hem nitelik hem de niceliksel olarak birçok kurum kurulmuştur. Bütün Türk hükümdarları gibi Selçuklu hükümdarları da kültür hayatının gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Sultan II. Tuğrul adına yazılan Acaib-ül Mahlukat adlı coğrafya kitabı, bunlardan başka İmadü-din İsfahani vb. tarihçilerin eserleri hep bu çağın ürünleridir.

II. Kılıçarslan döneminde yapılmaya başlanan ilk Anadolu Medreseleri siyasi istikrarın oluşturulması ile kültür hareketlerine girişmişler, ülkede bilimsel havanın canlanmasına yardımcı olmuşlardır. Her ne kadar bu dönemde bilimsel eserler ve kitap dili Arapça olsa bile, Türk dili de ihmal edilmemiş, Türkçe eserler de verilmiştir. Medreselerde Türkçe'nin de öğretim amaçlı kullanıldığını gösteren önemli bilgiler mevcuttur. Çok

sayıda bilimsel eserin Arapça yazılmış olması anlatım dilinin Arapça olduğuna ilişkin yeterli kanıt değildir. Nasıl her millet diğerlerinden fen terimlerini almaktan çekinmemişse Türklerde de böyle hareket etmişlerdir. Nasıl batıda her millet bilim adamları kendi dilleriyle anlattıkları halde Latince yazmışlarsa, Türk bilim adamları da Arapça yazmışlardır.

Genel hatlarıyla Türkiye Selçukluları devrinde medrese eğitimi Büyük Selçuklu Devleti zamanındaki sistemin aynısıdır. Türkiye Selçukluları bu sistemi daha ilerletmiş ve genişletmişlerdir. Anadolu'nun en küçük kasabalarına kadar yaygınlaştırılan medreselerin çoğunluğu ve eğitimde uzmanlaşma konusunun gündeme gelmesini Türkiye Selçuklularında medrese eğitiminin ne kadar geliştiği konusuna kanıt olarak gösterebiliriz. Bu dönemde özellikle Aksaray medreselerinden yetişen bilim adamları XIV. Yüzyılda Suriye ve Mısır'da bile büyük kabul görmüşlerdir. Bu bile zamanımıza göre Türkiye Selçuklu medreselerinin ne kadar gelişmiş olduğunu göstermeye yetmektedir.

EK: Türkiye Selçukluları Medreselerinin Listesi (Önemli Olanlar)

A-Kapalı Avlu Selçuklu Medreseleri:

Boyalıköy Medresesi-Ertokuş Medresesi-Ali Gav Medresesi-Karatay Medresesi-İnceminareli Medrese- Cacabey Medresesi-Yusuf Bin Yakub Medresesi

B- Açık Avlu Selçuklu Medreseleri:

Karahisar Medresesi, Çifte Medrese, Afgunu Medrese, Ümmühan Hatun Medresesi, Seyitgazi Medresesi, Huand Hatun Medresesi, Saracaddin Medresesi, Sırçalı Medrese, Hacı Kılıç

Medresesi, Hüseyin Gazi Medresesi, Taş Medrese, Karatay Medresesi, Buriciye Medresesi, Gök Medrese,

C-Diğer Selçuklu Medreseleri

Şemseddin Altun-Aba Medresesi, Atabey Armağan Medresesi, Taciye Medresesi, Kale Medresesi, Kemaliye Medresesi, Dar'ül Hadis, Çifte Minareli Medrese (Sivas) Çifte Minareli Medrese (Erzurum) Yakutiye Medresesi (Erzurum) Ahmediye Medresesi (Erzurum)²

² Medreselerin listesi Abdullah Kuran'ın "Anadolu Medreseleri" adlı eserinden alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yahya (1997) **Türk Eğitim Tarihi**, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul.
- Aslanapa, Oktay (1991) **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi**, Ankara.
- (1963) "Ortaçağ'da En Eski Yatılı İlim ve Kültür Müesseseleri" **Türk Kültürü**, Sayı 12, Ekim.
- (1992) "Anadolu Türk Mimarisi" **Türk Dünyası El Kitabı**, TKAE Yay. Ankara.
- Atay, Hüseyin (1983) **Osmanlı'larda Yüksek Din Eğitimi**, Ankara.
- Baltacı, Cahid (1976) **XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul.
- Barthold, Wilhem von.-Köprülü, M.Fuat(1984). "**İslam Medeniyeti Tarihi**," Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Barthold, Wilhem Von (1975). **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**" Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- Cahen, Claude (1968). **Pre-Ottoman Turkey** NewYork.
- Çay, Abdulhaluk (1984). "Anadolu Selçukluları'nda Medreseler" Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakütesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 1.
- Çelebi, Ahmet (1976). **İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi**, İstanbul.
- Dağ, Mehmet, Öymen M. R(1977). **İslam Eğitim Tarihi** , Ankara.
- Gordlevski, V.(1988). **Anadolu Selçuklu Devleti** (Çev. Azer Yaran) Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (1977). **Türk Milli Kültür Tarihi**, Ankara.
- (1972) **Selçuklu Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Kienitz, Friedrich K (1978). "Osmanlılardan Önceki Türklerin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi" (Çev.Mithat San) **Belleten**, Cilt, 50, s.19. Ankara, TTK Yayınları.
- Köymen, M.Altay (1983). **Alp Arslan ve Zamani**, DTCF Yayınları, Ankara.

- (1976) **Tuğrul Bey ve Zamanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kuran, Abdullah (1969). **Anadolu Medreseleri**, Cilt I, Ankara.
- Merçil, Erdoğan (1980) **Kirman Selçukluları**, Ankara.
- Makdisi, George (1981) **Rise of The Colleges**, Edinbrugh University Press, Edinburgh.
- Meydan Larousse Ansiklpedisi**, Cilt 8.
- Nasr, Seyyid Hüseyin (1991) **İslam'da Bilim ve Medeniyet**, (N. Avcı-K.Türker) İstanbul.
- Nejad, Bedi'ullah Debiri (1987). **Selçuklular Devrinde Kültürel Durum** (Çev. Mürsel Öztürk) Erdem, Cilt 3, Sayı 8, Ankara.
- Ötüken Ansiklopedisi**, Cilt, 6.
- Öymen, Hıfzırahman Raşit (1964). "İslamiyette Eğitim ve Öğretim Hareketleri", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara.
- Öztuna, Yılmaz (1967). **Türkiye Tarihi**, İstanbul.
- Sayılı,Aydın (1948) "Higher Education in Medeval Islam" **Ankara Üniversitesi Yıllığı**, Ankara.
- Togan, Z. Velidi (1981). **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul.
- Turan, Osman (1971) **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ankara.
- (1968). **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail H (1965). **Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı**, T.T. K. Yayınları, Ankara.